

พระราชหัตถ์เลขาส่วนพระองค์

สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสุนทรมหากษัตริย์

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงมีพระราชทานแก่

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

พระบรมราชชนนี

ในเวลาทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาศยุโรป

พ.ศ. ๒๔๕๐

ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นพระราชทาน

เป็นที่ระลึกในงานพระบรมศพ

ณเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระราชหัตถ์เลขาส่วนพระองค์

สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีวิบูลยบรมราชูปถัมภ์

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงมีพระราชทานแต่

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

พระบรมราชชนนี

ในเวลาที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประทับอยู่ยุโรป

พ. ศ. ๒๔๔๐

ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นพระราชทาน

บันทึกที่ระลึกในงานพระบรมศพ

ณ เดือน พฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๖๓

มีกรมเลขาธิการพระราชวังบัญชา

สารบัญ

คำนำ	หน้า	ก
พระราชประวัติสังเขป	หน้า	ค

พระราชหัตถ์เลขา

ที่ ๑	ส่งจากสิงคโปร์วันที่ ๑๓ เมษายน ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐ จกหมายรายวัน ตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินจากกรุงเทพฯ วันที่ ๗ เมษายน จนถึงและประทับอยู่สิงคโปร์ เพียงวันที่ ๑๓ เมษายน	หน้า	๑
	(๑) สำเนาบรรทกหน้าที่ผู้ติดตามเสด็จพระราชดำเนิน	หน้า	๑๓
ที่ ๒	ส่งจากโกลัมโบวันที่ ๒๓ เมษายน ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๕ พฤษภาคม จกหมายรายวัน ตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินจากสิงคโปร์วันที่ ๑๓ เมษายน จนถึงและประทับอยู่เกาะลังกาเพียงวันที่ ๒๒ เมษายน	หน้า	๑๕
ที่ ๓	ส่งจากเซเคนวันที่ ๑ พฤษภาคม ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม จกหมายรายวัน วันที่ ๒๐ เมษายน เสด็จถึงโกลัมโบ	หน้า	๓๒
ที่ ๔	ส่งและถึงคราวเดียวกับที่ ๓ จกหมายรายวันวันที่ ๒๑ และ ๒๒ เมษายน เสด็จประพาศเมืองแกนกี	หน้า	๔๐
ที่ ๕	ส่งและถึงคราวเดียวกับที่ ๓ จกหมายรายวันวันที่ ๒๓ เมษายน เสด็จพระราชดำเนินจากแกนกีลงมาโกลัมโบ	หน้า	๕๓

- ที่ ๖ ส่งและถึงคราวเคี้ยวขบที่ ๓ จดหมายรายวัน ตั้งแต่ วันที่ ๒๓ เมษายน เสด็จพระราชดำเนินออกจากเกาะลังกา จนวันที่ ๓ พฤษภาคม ถึงและประทับอยู่เอเเคน (๒) บรรทุกเรื่องเมืองแม่หม้ายพระราชทานมาถวายพระราชหัตถ์เลขา หน้า ๕๖
- (๓) สำเนาพระราชหัตถ์เลขา เป็นรายงานถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส หน้า ๖๘
- ที่ ๗ ส่งจากอียิปต์ วันที่ ๘ พฤษภาคม ถึงกรุงเทพฯ ๗ วันที่ ๓๑ พฤษภาคม จดหมายรายวันวันที่ ๒ พฤษภาคม เสด็จประพาสเอเเคนและออกจากรั้วนั้นต่อไป หน้า ๗๒
- ที่ ๘ ส่งและถึงคราวเคี้ยวขบที่ ๗ จดหมายรายวัน ตั้งแต่ วันที่ ๒ จนถึงที่ ๗ พฤษภาคม ระยะทางแต่เอเเคน จนถึงอิสไมเลีย หน้า ๘๓
- ที่ ๙ ส่งและถึงคราวเคี้ยวขบที่ ๗ วันที่ ๘ พฤษภาคม เสด็จถึงปอตเสก หน้า ๙๐๓
- ที่ ๑๐ ส่งจากเวนิสวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ถึงกรุงเทพฯ ๗ วันที่ ๑๒ มิถุนายน จดหมายรายวัน แต่ปอตเสก วันที่ ๘ จน ๑๕ พฤษภาคมที่เวนิส หน้า ๙๐๘
- ที่ ๑๑ ส่งจากเยนิฟวะ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม ถึงกรุงเทพฯ ๗ วันที่ ๒๐ มิถุนายน รายวันที่ ๑๕ พฤษภาคม เวลาเสด็จถึงเวนิส (ทรงค้างอยู่มีความต่อไปในฉบับที่ ๑๒) หน้า ๙๒๗

(๓)

- ที่ ๑๒ ส่งและถึง พร้อมกันกับฉบับที่ ๑๑ ภายวันที่ ๑๔
พฤษภาคม เสกซ์เจิงเวนิส หน้า ๑๒๗
- ที่ ๑๓ ส่งจากเฮเวียงเลซยัง วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ถึง
กรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๒๐ มิถุนายน ว่าด้วยซึ่งนำหน้าพระ
องค์และผู้ตามเสกซ์เจิง หน้า ๑๓๗
- ที่ ๑๔ ส่งจากเขินัว วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๒๐ มิถุนายน ภายวันวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ปรอทับ
อยู่เวนิส หน้า ๑๓๗
- ที่ ๑๕ ส่งจากเขินัว วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๒๐ มิถุนายน ภายวันวันที่ ๑๖ พฤษภาคม เสกซ์เจิง
จากเวนิส หน้า ๑๔๓
- ที่ ๑๖ ส่งจากเขินัว วันที่ ๑ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๒
กรกฎาคม ภายวันวันที่ ๑๗ พฤษภาคม เสกซ์เจิงอยู่ใน
สวิทเซอร์แลนด์ หน้า ๑๔๗
- ที่ ๑๗ ส่งจากฟลอเรนซ์ วันที่ ๑๗ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ภายวันวันที่ ๑๗ พฤษภาคม
ปรอทับอยู่ในสวิทเซอร์แลนด์ หน้า ๑๕๓
- ที่ ๑๘ ส่งจากเขินัว วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๒๐ มิถุนายน ภายวันวันที่ ๒๕ พฤษภาคม
ปรอทับอยู่ในเขินัว หน้า ๑๕๗

(๕)

- ที่ ๑๘ ส่งจากฟลอเรนซ์ วันที่ ๓๐ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๗ กรกฎาคม ลงวันที่ ๑ มิถุนายน ประทับอยู่ที่
ฟลอเรนซ์ หน้า ๓๖๓
- ที่ ๒๐ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๑๘ ลงวันที่ ๗
มิถุนายน เวลาเสด็จประทับอยู่ในวังหลวง กรุงโรม หน้า ๓๖๗
- ที่ ๒๑ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๑๘ ลงวันที่ ๘
มิถุนายน เรื่องของทรงยินดีของพระเจ้าแผ่นดินส่ง
เข้ามา หน้า ๓๗๒
- ที่ ๒๒ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๑๘ ลงวันที่ ๓๐
มิถุนายน เสด็จประทับอยู่ที่ฟลอเรนซ์ ส่งพระรูปที่
ถ่ายในที่ต่าง ๆ หน้า ๓๘๐
- ที่ ๒๓ ส่งจากตุรวันวันที่ ๒ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๒
กรกฎาคม ลงวันที่ ๑ มิถุนายน เสด็จจากสวิตเซอร์
แลนด์ ไปตุรวันในอิตาลี หน้า ๓๘๒
- ที่ ๒๔ พระราชหัตถ์เลขาในไพบรณีย์บัตร ส่งจาก โรมวันที่ ๕
มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๒ กรกฎาคม ว่าด้วยไย่ย หน้า ๓๘๓
- ที่ ๒๕ ส่งจากฟลอเรนซ์ วันที่ ๓๓ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ลงวันที่ ๓๒ มิถุนายน ประทับ
อยู่ที่ฟลอเรนซ์ หน้า ๓๘๕
- (๕) พระราชหัตถ์ที่พระเจ้าอยู่หัวแต่ยังคงดำรงพระอิศริยยศ
สยามมกุฎราชกุมาร ลงวันที่ ๘ มิถุนายน หน้า ๖๘๖

(๕)

ที่ ๒๖ ส่งจากฟลอเรนซ์ วันที่ ๑๔ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ฯ
วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน ประทับอยู่ที่
ฟลอเรนซ์

หน้า ๑๘๗

ที่ ๒๗ ส่งจากฟลอเรนซ์ วันที่ ๑๖ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ฯ
วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน ประทับอยู่ที่
ฟลอเรนซ์

หน้า ๑๘๘

ที่ ๒๘ ส่งแก่วีเอนนา วันที่ ๒๓ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ฯ
วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ลงวันที่ ๒๐ มิถุนายน ประทับ
อยู่ในออสเตเรีย

หน้า ๑๘๕

ที่ ๒๙ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๒๘ ประทับอยู่ใน
ออสเตเรีย

หน้า ๑๘๖

ที่ ๓๐ ส่งแก่บูคาเปสต์ วันที่ ๒๗ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ฯ
วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ลงวันที่ ๒๕ มิถุนายน เสด็จ
ประทับอยู่ที่เวินนา

หน้า ๒๐๒

ที่ ๓๑ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๓๐ ลงวันที่ ๒๖
มิถุนายน ประทับอยู่ที่ซังการี

หน้า ๒๐๖

(๕) พระราชหัตถ์พระเจ้าอยู่หัวแต่ยังดำรงพระอิสริยยศ
สยามมกุฎราชกุมาร ลงวันที่ ๒๓ มิถุนายน

หน้า ๒๐๘

ที่ ๓๒ ส่งคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๓๐ ถึงกรุงเทพฯ ฯ วันที่ ๓๑
กรกฎาคม ลงวันที่ ๒๗ มิถุนายน ว่าด้วย
ไม่ทรงสำราญพระราชหฤทัย

หน้า ๒๑๓

(๖)

- ที่ ๓๓ ส่งจากขคาเปสค์ วันที่ ๒๘ มิถุนายน ถึงกรุงเทพฯ ฯ
คราวเดียวกับฉบับที่ ๓๒ ลงวันขคาเปสค์ที่ ๒๘ มิถุนายน หน้า ๒๑๔
- ที่ ๓๔ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๓๓ ลงวันขคาเปสค์
ที่ ๒๘ มิถุนายน หน้า ๒๑๖
- ที่ ๓๕ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๓๓ ลงวันขคาเปสค์
ที่ ๒๘ มิถุนายน หน้า ๒๑๘
- ที่ ๓๖ ส่งจากบีเคอร์โฮฟ วันที่ ๒ กรกฎาคม ถึงกรุงเทพฯ ฯ
วันที่ ๗ สิงหาคม ลงวันเมืองวาซอ ที่ ๑ กรกฎาคม
ระยะทางเสด็จจากขคาเปสค์ หน้า ๒๒๓
- ที่ ๓๗ ส่งจากบีเคอร์โฮฟ วันที่ ๔ กรกฎาคม ถึงกรุงเทพฯ ฯ
วันที่ ๗ สิงหาคม ลงวันเมืองวาซอ ที่ ๒ กรกฎาคม
ประทับอยู่ที่วาซอ หน้า ๒๒๕
- ที่ ๓๘ ส่งจากบีเคอร์โฮฟวันที่ ๖ กรกฎาคม ถึงกรุงเทพฯ ฯ
วันที่ ๗ สิงหาคม ลงวันวังบีเคอร์โฮฟ ที่ ๕ กรกฎาคม
เสด็จถึงเมืองหลวง หน้า ๒๒๘
- ที่ ๓๙ ส่งจากบีเคอร์โฮฟวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ถึงกรุงเทพฯ ฯ
วันที่ ๑๓ สิงหาคม ลงวันวังบีเคอร์โฮฟ ที่ ๑๑ กรกฎาคม
เวลาประทับอยู่เมืองหลวงรัสเซีย หน้า ๒๓๐
- ที่ ๔๐ ส่งและถึงวันเดียวกับฉบับที่ ๓๘ ลงวันวังบีเคอร์โฮฟ
ที่ ๑๑ กรกฎาคม ของฝากแฮมเปรส หน้า ๒๓๒

(๗)

- ที่ ๔๓ ส่งจากบีเคอร์โฮฟวันที่ ๓๒ กรกฎาคม ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๓๓ สิงหาคม ลงวันวังบีเคอร์โฮฟ ที่ ๑๓ กรกฎาคม
ประทับอยู่เมืองหลวงรัสเซีย หน้า ๒๓๓
- ที่ ๔๒ ส่งจากสต็อกโฮล์มวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๑๓ สิงหาคม ลงวันพระราชวังกรุงสต็อกโฮล์ม
ที่ ๑๔ กรกฎาคม เสด็จประทับอยู่สต็อกโฮล์ม หน้า ๒๓๕
- ที่ ๔๓ ส่งจากสวีเดนข้างเหนือ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ถึง
กรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๒๓ สิงหาคม ลงวันสเลฟต์โย
ที่ ๑๘ กรกฎาคม หน้า ๒๓๗
- ที่ ๔๔ มาถึงกรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๒๕ สิงหาคม ลงวันในเรือ
พระที่นั่งมหาจักรีในทะเลชดติก วันที่ ๒๓ กรกฎาคม
ตามทางที่จะเสด็จถึงเคนมาร์ก หน้า ๒๔๖
- ที่ ๔๕ ส่งมาแต่ฮัมเบ็ก วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๒๘ สิงหาคม ลงวันเรือพระที่นั่งมหาจักรีที่
ปากคลองกิล ที่ ๒๗ กรกฎาคม ออกจากเคนมาร์ก หน้า ๒๕๓
- ที่ ๔๖ ส่งจากลอนดอนวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๕ กันยายน ลงวันเรือพระที่นั่งมหาจักรี ที่ ๒๘
กรกฎาคม เสด็จอยู่ในทะเลจากเคนมาร์ก หน้า ๒๖๖
- ที่ ๔๗ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๔๖ ลงวันในเรือพระ
ที่นั่งมหาจักรี อยู่ในทะเลช่องเกาะอังกฤษ หน้า ๒๖๘

(๑)

- ที่ ๔๗ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๔๖ ลงวันที่ ๒๘
กรกฎาคม ในเรือพระที่นั่งมหาจักรี ในช่องทะเลเกาะ
อังกฤษ หน้า ๒๗๒
- ที่ ๔๘ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับฉบับที่ ๔๖ ลงวันวังขั๊กกิ่งซั่ม
ที่ ๓๐ กรกฎาคม เสด็จถึงเมืองอังกฤษ หน้า ๒๗๕
- ที่ ๕๐ ส่งจากลอนดอนวันที่ ๓๐ สิงหาคม ถึงกรุงเทพฯ ๑
วันที่ ๘ กันยายน ลงวันเฮลเบกแอมบี ที่ ๘ สิงหาคม
เสด็จอยู่ในเมืองอังกฤษ หน้า ๒๗๖
- ที่ ๕๑ ส่งจากเยอรมันวันที่ ๔ กันยายน ถึงกรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๖
ตุลาคม ลงวันเฮลเซน ที่ ๔ กันยายน เสด็จแต่ซั่มเบ็ก
ไปเฮลเซน หน้า ๒๗๘
- ที่ ๕๒ ส่งจากเยอรมันวันที่ ๕ กันยายน ถึงกรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๖
ตุลาคม ลงวันเฮลเซน ที่ ๕ กันยายน ประทับอยู่
เฮลเซน หน้า ๒๗๙
- ที่ ๕๓ (มาคราวเดียวกันกับที่ ๕๒) ประทับอยู่เมกเลนเบิร์ก หน้า ๒๘๒
- ที่ ๕๔ ส่งจากกรุงเฮลวันท์ ๘ กันยายน ถึงกรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๖
ตุลาคม ลงวันวังเฮตุล ที่ ๗ กันยายน ประทับอยู่
ชอลันดา หน้า ๒๘๕
- ที่ ๕๕ ส่งจากปารีสวันที่ ๑๒ กันยายน ถึงกรุงเทพฯ ๑ วันที่ ๑๓
ตุลาคม ลงวันพระราชวังเมืองบริสเซลส์ ที่ ๘ กันยายน
ประทับอยู่เดลเยียม หน้า ๒๘๐

(๘)

- ที่ ๕๖ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับที่ ๕๕ ลงวันปาวีส ที่ ๓๓
กันยายน ประทับอยู่ในฝรั่งเศส หน้า ๒๘๘
- ที่ ๕๗ ส่งจากขาเคนวันที่ ๘ ตุลาคม ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๓๒
พฤศจิกายน ลงวันเมืองขาเคน ที่ ๘ ตุลาคม ประทับ
อยู่ในขาเคน หน้า ๒๘๓
- ที่ ๕๘ ส่งจากมอนติกาโลวันที่ ๒๒ ตุลาคม ถึงกรุงเทพฯ วันที่
๒๕ พฤศจิกายน ลงวันเมืองมอนติกาโล ที่ ๒๖
ตุลาคม เสด็จไปสเปนและโปรตุเกส หน้า ๒๘๕
- ที่ ๕๙ ส่งจากไกโรวันที่ ๘ พฤศจิกายน ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๒
ธันวาคม ลงวันวังอียคิน เมืองไกโร ที่ ๖ พฤศจิกายน
ประทับอยู่ที่อียคิน หน้า ๒๘๘
- ที่ ๖๐ ส่งและถึงคราวเดียวกันกับที่ ๕๙ ลงวันวังอียคิน ไกโร
ที่ ๖ พฤศจิกายน ว่าด้วยคลื่นใหญ่ในทะเล หน้า ๓๐๓
- ที่ ๖๑ ส่งจากเฮเคนวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๓๒
ธันวาคม ลงวันที่จวนเจ้าเมืองเฮเคน ที่ ๒๓ พฤศจิกายน
เสด็จจากอียคิน หน้า ๓๐๕
- ที่ ๖๒ ส่งจากลึงกาวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๓๒
ธันวาคม ลงวันโกลัมโบ ที่ ๒๘ พฤศจิกายน พระราช
กระแสเรื่องจัดการรับเสด็จ หน้า ๓๐๗
- อธิบายคำบางคำในพระราชหัตถ์ตามที่หมายเลขไว้ ๓๗๒ หน้า ๓๐๘

